

Klaipėdos krašto 100-metis: Lietuvos dalių suvienijimo prielaidos ir pasekmės

Klaipėdos krašto 100-mečio minėjimo renginyje
Lietuvos mokslų akademijoje
2023 m. lapkričio 28 d. skaityto pranešimo
metmenys

Domas KAUNAS

Šį pranešimą norėčiau kreipti daugiau diskusine linkme, todėl jį pradėsiu tokiu teiginiu: tie, kurie prieš 800 metų užkariautose baltų žemėse kūrė vokiškąją Prūsiją, apie pasekmes negalvojo. Ji atsirado ne vietoje, todėl nuolat painiojosi po kojomis. Nkalbu apie Vokiečių ordino laikus. Riteriai visada vadovavosi grobikų logika ir planais. Bet jų žygis nesibaigė ir 1945 metais. Jis mus skaudžiai palietė. Nepamirškime: mes esame Prūsijos teritorinio paveldo dalis, o toks paveldas labai dažnai siejamas su geopolitika.

Nuo ko prasidėjo 1923 metų Klaipėdos krašto istorija? Kokios jos ištakos ir kas Lietuvos vakarų pusėje, Mažojoje Lietuvoje, tais metais vyko? Lietuviškiausios dalies prijungimas prie Lietuvos Respublikos? Karinė operacija? Gyventojų sukilimas? Ar tai vyko prieš jų valią, ar jiems pritariant? Tikėdamiesi atsakymo, pirmiausia žvilgtelėkime į Europą 1918 metų pabaigoje. Tų metų lapkritį baigėsi Pirmasis pasaulinis karas, Vokietijoje dėl socialinių įtampų ir pakrikusios kariuomenės prasidėjo Lapkričio revoliucija, lapkričio 9-ąją nušalinamas kaizeris ir tą pačią dieną Vokietija paskelbiama Respublika. Per pusmetį nugalėjusių valstybių politikų parengiama ir Paryžiuje, Versalio rūmuose, 1919 m. birželį pasirašoma Taikos sutartis. Žlugus keturioms imperijoms, nepriklausomybę atgavo arba įgijo teisę kurti dešimt Europos valstybių. Jų ateičiai neabejotiną įtaką padarė vieno iš iškiliausių, tik nepritarsiu neseniai „Mokslo Lietuvoje“ (Nr. 19) nuskambėjusiam epitetui, idealisto ir internacionalisto, Amerikos prezidento Tomo Vudro Vilsono (Thomas Woodrow Wilson) 1918 m. sausį Kongresui įteikta Tautų apsisprendimo teisės deklaracija. Ja numatyta po karo paremti tautinių valstybių atsiradimą Europoje ir galimybę išsklaidytoms tautoms siekti konsolidacijos neperžengiant vienos valstybės ribų. Iniciatorius suformulavo atviros taikos sutartį, pagal kurią užsienio kariuomenės turėjo būti išvestos iš Rusijos, Rumunijos, Serbijos ir Juodkalnijos, atkurtas Belgijos ir Lenkijos valstybingumas, Prancūzijai grąžintas Prūsijos 1871 m. užgrobtas Elzasas ir Lotaringijos regionas, Balkanų tautoms užtikrinta teisė į autonomiją ir teritorinį vientisumą. Lietuva ir lietuviai nutylėti. Amerikos prezidentas saugojo Rusijos integralumą. Deklaracijoje nekalbama apie Baltijos, Kaukazo tautų, Ukrainos ir Baltarusijos teritorinį vientisumą bei valstybingumą. Pravartu spėti, kad Vilsono mintyse buvo ne toks jau ir tolimas artimo partnerio – sutelktos Europos

bendrijos – projektas. Prezidentą galima kažkiek lyginti ir su šiomis dienomis dažnai minimu Henriu Kisindžeriu (Henry Kissinger), kuris sėkmingai, nors ir ne visai sąžiningai, manipuliavo didžiųjų lošėjų geopolitine korta. Tada nugalėtojų sprendimu Vokietija prarado nemažai imperijos pakraščius: jie atiteko Prancūzijai, Lenkijai, Belgijai ir Danijai. Lietuviai politinėmis pastangomis pasiekė, kad būtų atskirta ir lietuviškiausia Mažosios Lietuvos dalis į šiaurę nuo Nemuno: remtasi paskutinio Vokietijos gyventojų surašymo duomenimis, rodančiais vyraujančią lietuvių persvarą teritorijoje šiauriau Nemuno. Mums žinoma, kad šiame procese dalyvavo ir Mažosios Lietuvos lietuvių politikas dr. Vilius Gaigalaitis. Jis 1919 m. rugsėjį Liepojoje bendradarbiavo su anglų Karinės misijos vadovu pulkininku Henriu Rovanu-Robinsonu (Henry Rowan-Robinson), tuoj pat paskirtu ir Karinės misijos vadovu Lietuvoje. Pasitarimų protokolus išvogė vienos šalies žvalgybininkai.

Kadangi jauna Lietuvos Respublika tarptautiniu mastu dar nebuvo pripažinta, Klaipėdos kraštą pavedama laikinai valdyti nugalėtojų sudarytai tarybai, pavadintai Ambasadorių konferencija ir įkurdintai Paryžiuje. Jos sprendimu kraštą administravo 1920 m. vasarį atsiųstas nedidelis prancūzų dalinys – apie 350 karių batalionas, iki 1922 m. pabaigos aptirpęs iki 200, ir vyriausiasis vadas, komisaras. Kariai įsikūrė Klaipėdoje, Šilutėje ir Pagėgiuose, buvo gerai aprūpinti, nestokojo pramogų, vietos gyventojai nedomino. Vienas iš prancūzų dienoraštyje juos vadino *prūsais*, kalbančiais *pusiau rusiškai, pusiau vokiškai, keletas latviškai, todėl jų tarmę sunku suprasti*. Dar prancūzai vienoje pagėgiškio daržinėje užtiko karišką lėktuvą, ginkluotą dviem kulkosvaidžiais. Šeimininką areštavo, lakūnas, matyt, lėktuvą iš vokiečių kariuomenės nuvaręs sūnus, pabėgo. Prancūzai lėktuvą sunaikino, tuo jų kasdienybės nuotykių Pagėgiuose ir baigėsi.

Mažajai Lietuvai atstovavo 1922 m. gruodį iš jos politinio aktyvo įsteigtas Martyno Jankaus vadovaujamas Vyriausiasis Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetas (toliau – Gelbėjimo komitetas). Jis 1923 m. sausio devintosios posėdyje paskelbė apie krašto vokiškosios valdžios – Direktorijos – nušalinimą, valdžios įgaliojimą sudaryti lietuviškąją direktoriją suteikė paskirtam Direktorijos pirmininkui Erdmonui Simonaičiui. Į avansceną iškeltas Mažosios Lietuvos sukilimo scenarijus. Lietuvos karinis dalinys, apsiginklavęs vokiškais šautuvais ir užsirišęs raiščius su užrašu „Mažosios Lietuvos savanoris“, sausio 10 d. kirto sieną. Pagėgiai ir Šilutė be šūvio buvo užimta tą pačią dieną, Klaipėda – sausio 15-ąją. Čia prasidėjo susišaudymas, žuvo 12 lietuvių ir 2 prancūzų kariai. Gavę nurodymą iš Paryžiaus, prancūzai grįžo į tėvynę.

Ar Mažosios Lietuvos lietuviai buvo pasirengę tokiai įvykių eigai? Šiandien galime teigti, kad jie rengėsi, bet kas iš to išeis, nežinojo ir žinoti dar negalėjo. Motyvacijos šaknys buvo gilios. Istorikas Algimantas Kasparavičius neseniai priminė, kad Prūsijos rytinę dalį – Rytprūsius – XVIII amžiuje per Septynerių metų karą užėmė Rusijos kariuomenė, o caro rūmai jau planavo ir prisijungti, bet to neįvykdė dėl vidaus intrigų. Per 1812 m. karą Napoleonas iš Berlyno išvijo Prūsijos karalių ir kaip vasalą įkurdino atkampiausioje Prūsijos karalystės vietoje – Klaipėdoje, o pačiai karalystei buvo numatyta tapti Prancūzijos imperijos dalimi, žinoma, jei imperatoriui būtų pavykę pasiekti visų užsimotų pergalių. Tarptautinio lygio Mažosios Lietuvos politikos arenoje lietuviai pasirodė per Pirmąjį pasaulinį karą. Jo pradžioje Rusijos kariuomenei sėkmingai įsiveržus į Rytų Prūsiją, Amerikos lietuviai nedelsdami 1914 m. rugsėjį Čikagoje sušaukė politinį seimą, kurio patvirtintais „Nutarimais“ parėmė pradėjusį valdyti prezidentą T. V. Vilsoną dėl taikos siekio ir ja remiantis etnografiniu principu sujungtai Didžiąjai ir Mažajai Lietuvai suteikti politinę autonomiją. Kadangi „Nutarimų“ iniciatoriai valstybės laimėtojos dar nežinojo, tai tokios ir neminėjo.

Nutarimai Amerikos Lietuvių Politiškojo Seimo, įvykusio Chicagoje, Ill., 21–22 d. rugs., 1914 m.

Amerikos Lietuvių Politiškasis Seimas įvyko Chicagoje, Ill., rugsėjo 21–22 d., 1914 m., Masonic Temple, Oriental Hall. Seime dalyvavo 250 delegatų, kurių didžiuma atstovavo po keletą organizacijų. Pirmąjį posėdį atidarė 10 val. p. S. P. Tananevičius, Amerikos Liet. Dienraščio „Kataliko“ vedėjas. Į valdybą buvo išrinkti: Dr. A. Kaz. Rutkauskas, Seimo vedėjas, p. J. Vasiliauskas ir p. Julius Kaupas, sekretoriais, ir pp. Juoz. Elijošius iš Chicago, Ill. ir B. Vaišnoras iš Pittsburg, Pa. ir p-lės: Antanina Jakaitė iš Worcester, Mass. ir Julė Stankevičiūtė iš Tamaqua, Pa., Seimo vedėjo padėjėjais.

Be to buvo išrinkta: mandatų komisija ir presos bei rezoliucijų komisija. Gauta ir perskaityta daugybė laiškų ir telegramų nuo įvairių parapijų, Amerikos lietuvių organizacijų ir asmenų, išreiškiančių Seimui savo linkėjimus. Iškviesta buvo telegrama Suv. Valstijų prezidentui Wilsonui su linkėjimais, kad jo pastangos — sutaukinti kariaujančias valstybes, kuoveikiausia būtų apvaisintų pasisėkimu.

7. Reikalauti amnestijos politiškiesiems kankiniams ir pasiūlyti nusiems nuo kariuomenės.

8. Protestuoti prieš nuožmius pasielgimus visų kariaujančių šalių, laužančių Haagos Taikos konferencijų nutarimus. (Vienbalsiai priimta).

II.

TAUTOS FONDAS.

1). Lietuvių Politiškasis Seimas, apsvaustęs vargingą karo Didžiosios ir Mažosios Lietuvos padėjimą, ir paaiškėjęs, kad dabartinis momentas yra vienatėlis, kuriame visos dalys mūsų tėvynės gali būti suvienytos į vieną politišką kuną ir gali įgyti autonomiją, — nutarė steigti Tautos Fondą sušėlimui lietuvių, nukentėjusių nuo karo ir Lietuvos autonomijos išėavimui.

2). Tautos Fondo organizacija:

Tautos Fondo reikalus ves visa Lietuvių Polit. Seimo išrinkta komisija iš sekančių asmenų: p. St. Balčėius, kun. A. Balinskas, p. Buvelskis, kun. V. Dargis, p. J. Gabrys, kun. M. Gustaitis, p-lė Ant. Jakaitė, kun. A. Janušas, p. J. Jaroševičius,

Kemešis, p. J. Kovas, p. J. Mantvila, p-nia Nausiedienė, adv. A. Šlakis, p. S. P. J. K. Urbšaitis, p. M. V. kas.

misija išrinko iš savo tarėizuoja apskričių komitetus ius geistina gauti pritari-

Amerikos Lietuvių Politiškasis Seimas Chicagoje 21–22 rugs. 1914 m., atstovaujantis pusę milijono lietuvių, nutarė:

1. Reikalauti Lietuvai kuoplačiausios politiškios autonomijos, remianties plačiai suprastu etnografijos principu — ne vien kalbos žvilgsniu, bet taip pat budo, tradicijų ir papročių, inimant ne tik Didžiąją Lietuvą, bet ir Mažąją Prūsų Lietuvą.

JAV lietuvių politiškojo seimo „Nutarimai“.

Čikaga, 1914 m. rugsėjo 21–22 d.

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka.

Abipusio Mažosios ir Didžiosios Lietuvos lietuvių suartėjimo apraiškos gimė XIX a. paskutiniais dešimtmečiais Mažosios Lietuvos sostinėje Tilžėje 1885 m. įsteigtos „Birutės“ draugijos narių, politinių rinkimų į parlamentus — Prūsijos Landtagą ir Vokietijos Reichstagą — vedlių ir vadovų aplinkoje. Neatsitiktinai vokiečių politikai juos apkaltino panslavizmo, kai kurie — net panlitanizmo skleidimu. Ryškiausios čionykščių lietuvių asmenybės — Jonas Smalakys, Dovas Zaunius, Vilius Gaigalaitis, Martynas Jankus, Jonas Vanagaitis. Tiltu tapo stiprėjantis kultūrinis bendradarbiavimas. Į Vilniuje 1907 m. įsteigtą Lietuvių mokslo draugiją įstojo daugiau kaip dešimt Mažosios Lietuvos lietuvių, tarp kurių ryškiausia Vydūno asmenybė. Kur kas stipresni vienybės siekio impulsai pastebimi karo mašinai galutinai užbuksavus 1917 metais. Martynas Jankus, kartu su šeima ir daugiau kaip 13 tūkst. Rytų Prūsijos gyventojų, atsitraukiančios Rusijos kariuomenės 1914 m. pabaigoje deportuotas pas Pavolgio totorius ir mordvius, gegužę dalyvavo pirmajame Rusijos jau be caro lietuvių seime Peterburge ir iš tribūnos pareiškė: *Prūsų Lietuva susivienys su Didžiąja Lietuva*. Pritarimu laikytini audringi plojimai ir jo išrinkimas Lietuvių tautos tarybos nariu.

Mes giliau netyrėme kaizerinės Vokietijos kariuomenės okupuotos Lietuvos ir Prūsijos lietuvių politinių bei kultūrinių ryšių. Jų būta. Vienas židinys susiformavo Kaune karinės administracijos lietuvių kalba leidžiamo laikraščio „Dabartis“ redakcijoje, vadovaujamoje kavalerijos atsargos kapitono, teisės daktaro, Bokelių (vok. *Bokellen*, Girdavos

1918 m. Tilžės akto („Pareiškimo“)
signataras ir Vyriausiojo Mažosios
Lietuvos gelbėjimo komiteto pirmininkas
Martynas Jankus. Klaipėda, 1923 m.
Vilniaus universiteto biblioteka.

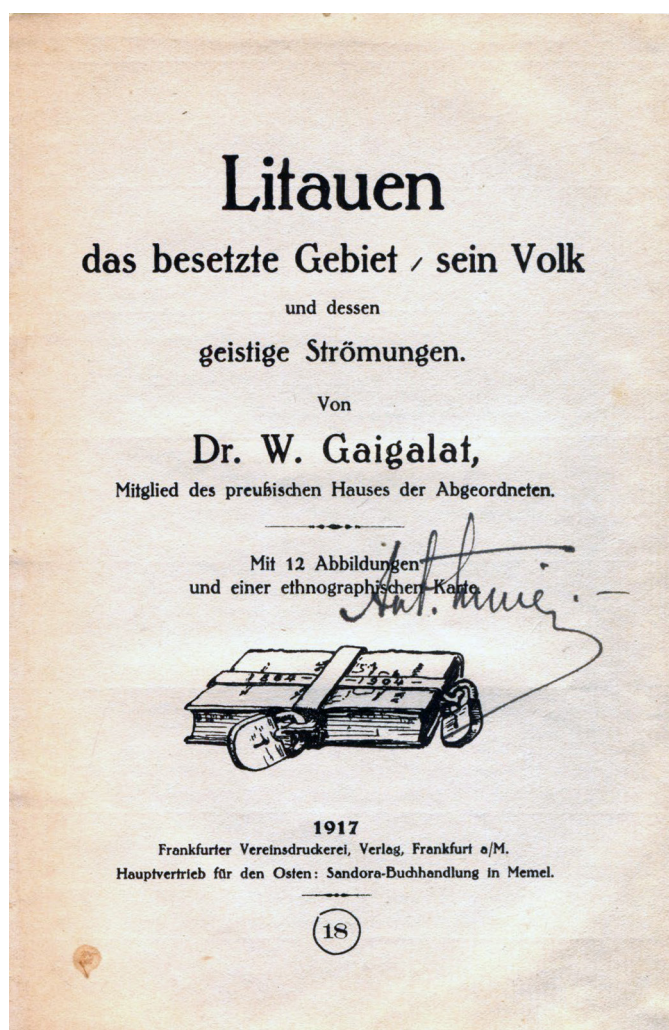

Vydūnas. „Lietuva praeityje ir dabar“. Tilžė, 1916 m.

Knygos priešlapiu nuotraukoje – tilžietė Vydūno choro dalyvė Marta Rėžulaitė.
Rinko parašus lietuvių peticijai Reichstagui dėl lietuvių kalbos grąžinimo į mokyklas.
Aut. rinkinys.

apskr.) dvarininko Viliaus Steputaičio, save kildinusio iš LDK didikų. Į ją gerai nežinomu koku, bet nuspėjamu būdu pateko grupė Tilžėje įkurtos Lietuvių literatūros draugijos narių. Laikraštyje apie Lietuvą skelbta pažintinių straipsnių, grįstų tautos etnografinio, pirmiausia kalbinio, savitumo bendrumu, Lietuvos dalių geografine vienove. Nueita dar toliau. Tilžėje 1916 m. pasirodė Vydūno knyga vokiečių kalba „Lietuva praeityje ir dabar“, Ženevoje – jos vertimas į prancūzų kalbą su dviem žemėlapiais: Lietuvos Vytauto Didžiojo laikais ir tuometėse etnografinėse ribose. Žymiai drąsiau veikale „Lietuva – okupuotas kraštas“ vokiečių kalba rašė Landtago deputatas Vilius Gaigalaitis. Dėl cenzūros kliūčių knygos išleisti Tilžėje nepavyko, bet 1917 m. išspausdino Frankfurte prie Maino Heseno žemėje su spalvotu etnografinės Lietuvos žemėlapiu, sujungdamas abi jos dalis. Įkandin jos vertimas prancūzų kalba pasirodė Ženevoje. Nematoma, bet juntama ranka nuolat dirigavo tautos dalių suartinimą. Jei iš akių nepamesime tuo pačiu metu Europoje pasirodančių Antano Smetonos, Juozo Gabrio ir kitų autorių publikacijų Lietuvos tema, tai atspėsime ir galutinį orientyrą – tautos vienybę bei savarankišką valstybę. Neatsitiktinai vokiečių žvalgyba sekė ir užčiuopė „Dabarties“ redakcijos narių bendradarbiavimo ryšius su Didžiosios Lietuvos lietuviais, laikraštį pavertė griežtai politiniu, aktyviau veikęs Vilius Šaulinskis buvo tardomas ir nubaustas.

Mažosios Lietuvos lietuvių vidinis politinis sąjūdis pagreitį įgijo nuvertus kaizerį. Dar neįpusėjęs 1918 m. lapkričiui, Tilžės laikraščiuose pasirodė publikacijų, įrodinėjančių

Dr. Vilius Gaigalaitis.

„Lietuva – okupuotas kraštas“.

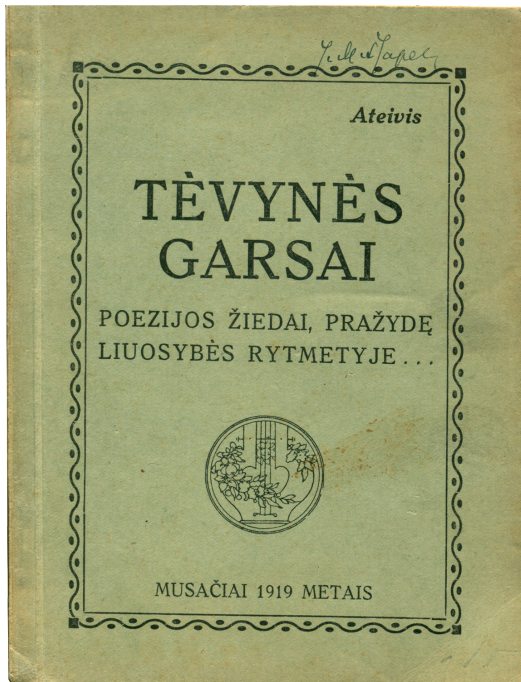
Frankfurtas prie Maino, 1917 m.

Antraštiniame lape – 1923–1925 m.

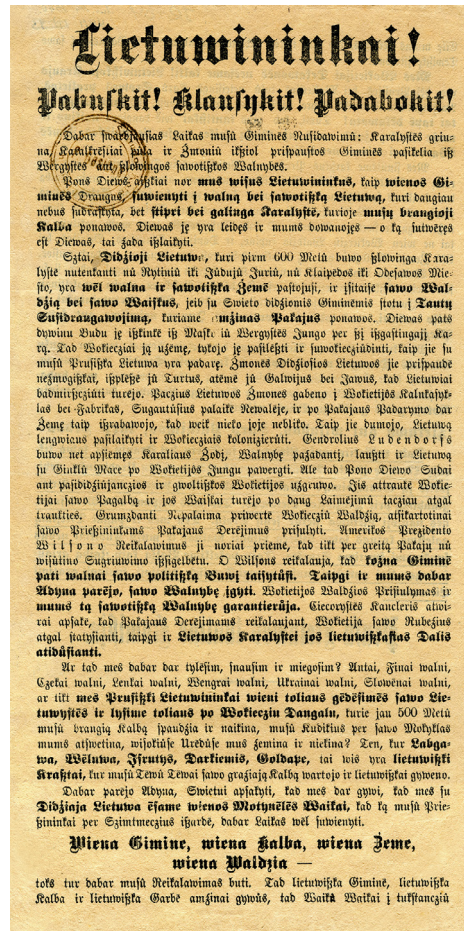
Lietuvos Respublikos Ministro Pirmininko, Seimo Pirmininko ir teisingumo ministro Antano Tumėno autografas.

Aut. rinkinys.

lietuvių teisę dėl apsisprendimo vienytis su pagrindiniu tautos kamieniu. Didelė paskata ryžtingiau veikti **tapo** Vokietijos didžiuosiuose laikraščiuose skelbiama informacija apie lenkų, belgų, danų ir prancūzų siekį atsiskirti ir įsilieti į nacionalines valstybes. Mažosios Lietuvos lietuviai neliko kurti ir akli. Permainų viltys žadino kaimų gyventojus, iki karo gausiai steigtų jaunimo draugijų narius. Laisvės nuojauta persunkta šilutiškio Mikelio Hofmano-Ateivio (1889–1921) knyga „Tėvynės garsai. Poezijos žiedai, pražydę liuosybės rytmetryje...“. Raginimai sklido ir iš Kauno. Aktyvistų lapkričio 15 d. Tilžėje įkurta Prūsų Lietuvos tautinė komisija paskelbė pareiškimą dėl abiejų Lietuvos dalių suvienijimo. Tai prilygo bombos sprogitui vokiškoje gyventojų dalyje. Valstybės slaptoji policija rinko

Mikelio Hofmano-Ateivio patriotinės poezijos rinkinys „Tėvynės garsai. Poezijos žiedai, pražydę liuosybės rytmetryje...“
Musaičiai (Šilokarčemos, dab. Šilutė, apskritis), 1919 m.
Aut. rinkinys.

Atsišaukimas „Lietuvininkai! Pabuskit! Klausykit! Padabokit!“

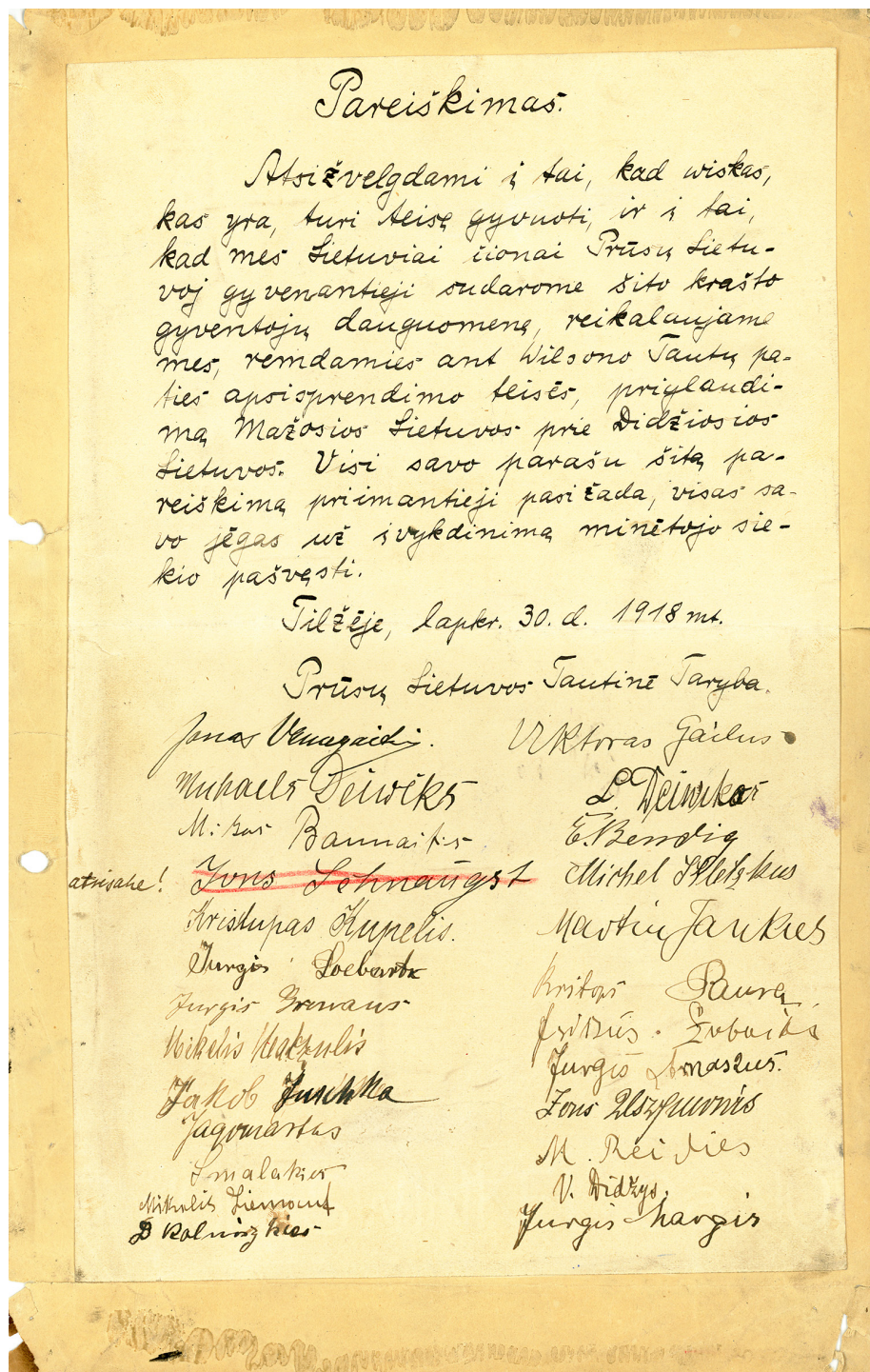
Tilžė, 1918 m. lapkričio 15 d.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka.

įkalčius, įtakingi civiliniai ir bažnytiniai pareigūnai skelbė kaltinimus dėl Vokietijos skaldymo. Mažosios Lietuvos lietuvių politikai atsikirtė: niekas neturi teisės kalbėti Vokietijos lietuvių vardu. Komisija šimtatūkstantiniu tiražu paskelbė atsišaukimą lietuvių ir vokiečių kalbomis, pavadintu: „Lietuvininkai! Pabuskit! Klausykit! Padabokit!“. Svarbiausią mintį įprasmino šūkis: *Viena giminė, viena kalba, viena žemė, viena valdžia*. Atsišaukimą perspausdino laikraščiai. Gyventojai skaitė netikėdami savo akimis: *Antai, finai valni, čekai valni, lenkai valni, vengrai valni, Ukrainai valni, slovėnai valni, ar tik mes Prūsiai lietuvinkai vieni*

toliau gėdėsimės savo lietuviystės ir lysime toliau po vokiečių dangalu. [...] Ten, kur Labguva, Vėluva, Įsrutis, Darkiemis, Goldapė, tai vis yra lietuviški kraštai. Paminėti kraštai dabar atsidūrę dabartinės Kaliningrado srities centre ir net ties Rusijos–Lenkijos siena.

Tautinė komisija lapkričio 16 d. persivadino Prūsų Lietuvos tautinė taryba, pirmininku išrinko dr. Vilių Gaigalaitį. Svarbiausias Tarybos dokumentas, pavadintas „Pareiškimu“, buvo pasirašytas 1918 m. lapkričio 30 d. Tilžėje. Dabar jis dažniausiai vadinamas politiniu Tilžės aktu.

Prūsų Lietuvos tautinė taryba. „Pareiškimas“. Autografas.

Tilžė, 1918 m. lapkričio 30 d. Vytauto Didžiojo karo muziejus.

Dokumentą parašais patvirtino 24 asmenys. Sprendžiant iš nurodytų gyvenimo vietų, jie atstovavo visam lietuviškam kraštui, miesto ir kaimų gyventojams, įvairioms profesijoms ir užsiėmimams, įvairiems socialiniams sluoksniams. Dokumentas laikraščiuose nepasirodė, bet buvo publikuotas kitaip: „Pareiškimo“ tekstas spaustuvėje surinktas gotikiniu šriftu ir su parašų autografais tiražuotas dauginimo priemone. Jis pasiekė tarptautinę visuomenę. Savarankiškai veikę politikai Jonas Vanagaitis ir Jurgis Aukštuolaitis nuvyko į Gdanską ir į vokiečių kalbą išverstą „Pareiškimą“ su komentarais įteikė Prancūzijos karo laivo kapitonui, šis – spaudai. Tai sukėlė didelį užsienio šalių rezonansą, Vokietijos – griežtą reakciją, bet savo vaidmenį dėl lietuvių apsisprendimo siekti užsibrėžto tikslo atliko.

Laikotarpis nuo Versalyje pasirašytos Taikos sutarties iki 1923 m. pradžios rutuliavosi vidinių diskusijų atmosferoje. Vienas iš klausimų: kaip pavadinti nuo Vokietijos atskirtą lietuvišką teritoriją nuo Nemuno į šiaurę? Vis dažniau spaudoje buvo minimas dar iki Pirmojo pasaulinio karo lietuvių jaunimo draugijų narių vartotas pavadinimas *Mažoji Lietuva*. Vienas autorius paskelbė straipsnį, siūlydamas kraštą vadinti *Naująja Lietuva*, bet jis palaikymo nesulaukė. Tiek vokiečių, tiek lietuvių tautinėse bendruomenėse formavosi įtakos grupės. Supratę, kad senieji laikai negrįš, vokiečiai manė galėsiantys Lietuvos Respublikoje įkurti Laisvąją valstybę (vok. *Freistaat*), tai yra miniatiūrinę gerovės valstybę (nelyginti šiandienį Honkongą). Prūsų Lietuvos tautinė taryba priėmė sprendimą įsteigti politinę organizaciją – Prūsų lietuvių susivienijimą. Skyriai kūrėsi kiekvienoje parapijoje, gyventojai į parapijos tarybą rinko atstovus, tie rinko deputatus į apskrities tarybą, jos nariai – į Tautinę tarybą. Tarybos užduotis: ginti lietuvių, neminint valstybinės priklausomybės, tautinius, tikybinius ir ūkinius interesus. Ją sudarė devyni jau pasižymėję politikai, keturi iš jų – Gaigalaitis, Jankus, Kristupas Lekšas ir Jurgis Strėkys – buvo deleguoti į Lietuvos Valstybės Tarybą ir į ją kooptuoti. Dalis narių siekė jungiantis su Lietuvos Respublika išsiderėti didesnės Klaipėdos krašto autonomijos, kažką panašaus į vokiečių Laisvąją valstybę. Šiuo siekiu vadovavosi ir Tarybos delegacija, 1922 m. su Ambasadorių konferencijos vadovybe Paryžiuje aptarusi susijungimą su Lietuvos Respublika autonomijos pagrindais.

Į Lietuvos Respublikos Tarybą kooptuoti Prūsų Lietuvos tautinės tarybos nariai.
Iš kairės: Kristupas Lekšas, Martynas Jankus, Jurgis Strėkys.
Kaunas, 1920 m.
Vilniaus universiteto biblioteka.

Tačiau realybė buvo kita: į lošimą dėl Klaipėdos krašto likimo įsijungė užsienio jėgos, aktyviai veikė Lenkija. Remiama Prancūzijos, ji Klaipėdoje įsteigė konsulatą, supirkinėjo nekilnojamąjį turtą, atkakliai siekė Ambasadorių konferencijos dalyvių paramos. Lietuvos Vyriausybė skubėjo užbėgti įvykiams už akių ir ilgiau nelaukė: derybomis užsitikrino Vokietijos ir Rusijos neutralumą, parengė karinės operacijos planą. Joje turėjo dalyvauti tik abi Lietuvos pusės: Didžioji ir Mažoji.

Pasikeitus Klaipėdos krašto valdžiai, santykiams su lietuvių gyventojais ir su Ambasadorių konferencija palaikyti iš Paryžiaus buvo atsiųsta Ypatingoji komisija, vadovaujama Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos aukšto pareigūno Georgesso Clinchanto, lietuvių politiniu atstovu tapo Gelbėjimo komitetas, sudarytas iš Jankaus, Vanagaičio, Jurgio Lėbarto, Jurgio Strėkio, Viliaus Šaulinskio, Jurgio Bruvelaičio ir Martyno Labrenco. Ryžtingas

Vyriausiasis Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetas. Pirmoje eilėje iš kairės: antrasis sekretorius Vilius Šaulinskis, antrasis vicepirmininkas Jurgis Lėbartas, pirmininkas Martynas Jankus, pirmasis sekretorius Jonas Vanagaitis. Stovi bendradarbiai: Steponas Darius, Antanas Ivaškevičius, Aleksandras Marcinkevičius, Juozas Pronskus. 1923 m.

Laisvės kovų istorijos muziejus Obeliuose.

parlamentinio darbo žingsnis buvo Gelbėjimo komiteto surengtas Tautinės tarybos 21 skyriaus narių seimas Šilutėje 1923 m. sausio 19 d. Iš viso atvyko apie 120 asmenų, deklaraciją pasirašė 89. Priimtu nutarimu vienbalsiai nuspręsta Klaipėdos kraštą prie Lietuvos Respublikos prijungti autonominės dalies teisėmis, prašyti karinės ir finansinės paramos, Komitetas įgaliotas *būti mūsų krašto vyriausiąja atstovybe*. Deklaracijos mašinraštinis nuorašas, patvirtintas Komiteto vadovų parašais, buvo išsiųstas ministrui pirmininkui Ernestui Galvanauskui, Direktorijos pirmininkas Erdmonas Simonaitis deklaraciją jau vasario 3 d. notifikavo Ambasadorių konferencijai. Jankaus pasirašyta telegrama išsiųsta naujam Amerikos prezidentui Vorenui G. Hardingui (Warren G. Harding). Į Lietuvos istoriją įrašytą Šilutės seimą miesto savivaldybė originaliu paminklu įprasmino šiais, 2023-iaisiais, metais.

Šilutės 1923 m. seimo paminklas: aplinkos situacija ir instaliacinis stendas.

Šilutė, Žemaičių Naumiesčio g. 2.

Dail. Andrius Sirtautas. 2023 m. Aut. nuotr.

Komitetas palaikė ryšius su Lietuvos Vyriausybe, iš jos sulaukė kvietimo į iškilmingą sutikimą Vasario 16-osios proga atvykti kariškių vadą Joną Budrį, Jankų ir Simonaitį. Jau būdamas emigracijoje Budrys pakiliai pareiškė: *Jei Klaipėdos krašte nebūtų tokių tvirtų vyrų kaip Erdmonas Simonaitis, joks sukilimas Klaipėdos krašte nebūtų įmanomas*. Kokia buvo Klaipėdos krašto gyventojų nuotaika? Daug nerimo, nežinomybės, dalies – priešiško. Tai lėmė susiskaldymas pagal tautinį požymį – lietuvių ir vokiečių, turtinį, net gyvenamąją vietą – kaimą ir miestą, politinę Paryžiaus ir Berlyno įtaką. Klaipėdos kraštas vis dar buvo politinio lošimo korta. Kiek buvo gyventojų, ateitį siejančių su Lietuvos Respublika? Tomis

dienomis jų niekas neskaičiavo, nes tai ir padaryti buvo neįmanoma. Bet jų buvo nemažai. Tai patvirtinsiu ne žodžiais, bet vaizdais.

Pėžaičių gyventojai pasitinka Didžiosios Lietuvos atstovus su pastatyta arka ir plakatu: **SVEIKI BROLIAI**. 1923 m. sausis. Mažosios Lietuvos istorijos muziejus.

Vanagų „Eglės“ draugijos nariai ir vietos gyventojai su plakatu: **VALIO LAISVA SUVIENYTA LIETUVA**. 1923 m. Aut. rinkinys.

Vanagų parapijos gyventojai, pirmoje eilėje – apdovanotieji Vyriausiojo Mažosios Lietuvos gelbėjimo komiteto medaliu. Iš kairės: nežinomas svečias, Adomas Stubra, Endrius Karalius (svečias), Martynas Skėrys, Endrius Macas („Eglės“ draugijos pirmininkas), Jurgis Klimkaitis, Martynas Peteraitis, nežinomas svečias. Apdovanotoji leva Simonaitytė renginyje nedalyvavo. 1929 m. Lietuvos literatūros ir meno archyvas.

Inkaklių-Žagatpurvių sienos užkardos panaikinimo šventė. 1923 m. kovo 10 d.
Aut. rinkinys.

Skomantų piliakalnio paminklas,
skirtas Klaipėdos krašto ir Lietuvos
Respublikos SUSIVENIJIMO
5-mečiui ir Lietuvos Respublikos
10-mečiui. Skulptorius Kostas
Remeika (1903–1948), finansavo
vietos ūkininkas P. Kučinskas.
1928 m.
Antano Stanevičiaus nuotrauka.

Lietuvos Seimas pasielgė politiškai įžvalgiai, 2023-uosius paskelbęs Klaipėdos krašto metais. Tačiau minėjimo programa, Vyriausybės rengta iš būsimų dalyvių siūlytų darbų bei renginių projektų, liudija, kad įstrigome 1923 metuose. Joje vyrauja žodis *prijungimas*. Programoje klaipėdiškiai beveik neminimi, tarytum jų nebūta. Jie buvo. Ir šiandien jų yra ir Lietuvos Respublikoje, ir užsienio šalyse, pagal kilmės šaknis – apie pusė milijono Vokietijos Federacinėje Respublikoje (remiuosi vokiečių baltistės prof. Kristianos Šiler (Christiane Schiller) duomenimis). Gerbkime ir didžiukimės jais, padėkokime už 1923 m. ištiestą ranką tautos dalių suartėjimui ir susivienijimui. Šiandien *prijungimo* sąvokos prasmė kitokia. Jis civilių gyventojų atžvilgiu signalizuoja prievartą, karinę reikšmę – agresiją. Ar mūsų sąmonės netemdo Rusijos vykdomas karas dėl suverenios Ukrainos valstybės teritorijos *prijungimo*? Ką šiandien sako žodis *sukilimas*? Neapsimetinėkime, nes visi žinome, kad *sukilimo* nebuvo. Šis žodis vartotinas tik kalbant apie tautos nuotai- kas, euforiją, jaunimo ryžtą imtis ginklo ir pasiekti svarbią pergalę dėl Lietuvos – jūrinės valstybės statuso bei vardo. Kai *sukilimo* sąvoką šiandien girdžiu mokslo aplinkoje, man atrodo, kad kai kas ją vartoja piktybiškai, klysdamas arba siekdamas sukompromituoti anuometės Lietuvos Vyriausybės 1923 m. politiką. Per sukakties minėjimą pulkininkas Valerijus Šerelis 1923 m. įvykį pavadino Klaipėdos krašto *atgavimu*. Jis istoriškai neteisingas,

Jungtinė tilžiškių ir klaipėdiškių kultūros veikėjų ekskursija Palangoje. Vydūnas, Marta Raišukytė, Adomas Brakas, Ieva Simonaitytė, Urtė Jankutė, Jokūbas Stiklorius, Bajorų šeima: Vilhelmina (mama), vaikai Lidija, Endrius, Vilius. Kiti dalyviai neatpažinti. 1921–1923 (?) m. Aut. rinkinys.

bet humanistine prasme būtų priimtinas. Net Prūsijos istorikas Kristofas Hartnochas (Christoph Hartknoch) 1684 m. knygoje „Senoji ir naujoji Prūsija“ rašė, kad čia gyvena baltų tautos ir svarbiausią miestą vadina *Klaipėda* (*Cleupeda*; p. 420). Kaip vadinti 1923 m. įvykį? Mano galva, tinkamiausias įvardijimas būtų *Klaipėdos krašto ir Lietuvos Respublikos suvienijimas* ir jis jau beveik prigijęs.

Vienas universiteto profesorius neseniai išleistoje knygoje Gelbėjimo komitetą pavadino popierine organizacija. Tai klaida. Pastatykime šio komiteto pirmininkui Martynui Jankui paminklą Klaipėdoje ir Viliui Gaigalaičiui – Priekulėje. Joje net namas, kuriame gyveno, išlikęs. Abu – Mažosios Lietuvos lietuvių istorijos 1917–1923 metų atkarpos reikšmingiausios figūros.